

Suomen Akatemia ja tutkijan urakehitys

Juhani Pietarinen

Suomen Akatemia on meillä ehdottomasti tärkein perustutkimuksen tukija ja edistäjä. Akatemian päätökset vaikuttavat ratkaisevalta tavalla monen tutkijan urakehitykseen ja tieteellisen tutkimuksen tilaan ja tulevaisuuteen Suomessa. Sen vuoksi on syytä keskustella Akatemian toimikuntien menettelytavoista. Millä tavalla rahoituspäätökset syntyvät? Mihin ne perustuvat? Miten ne vastaavat asetettuja tavoitteita? En ole löytänyt yhtään selvitystä, joka valottaisi näitä kysymyksiä.

Akatemian kotisivuilta voi lukea, että rahoitusta myönnetään parhaille tutkijoille ja tutkimusryhmille sekä lupaavimmille nuorille tutkijoille ja että rahoituspäätökset perustuvat hakemusten tieteelliseen arviointiin. Kahta asiaa korostetaan erityisesti: kansainvälisyyttä ja sukupuolten tasa-arvoa. Akatemia sanoo tavoitteeseen nostaa tutkimuksen tasoa ja lisätä tutkijoiden kansainvälistä liikkuvuutta, ja kotisivuilla rohkaistaan erityisesti tutkijanaisia hakemaan tutkimusvirkoja sekä määrä- ja apurahoja.

Akateemisten tutkijoiden suurimman ongelman muodostaa urakehityksen epävarmuus. Pysyviä virkoja on vähän ja määräaikaistaikin käydään ankaraa kilpailua. Akatemian kanta tutkijan urakehitykseen on epäselvä. Kotisivuilla todetaan lyhyesti, että rahoitus on määräaikaista. Määräaikaisuuskiikin on kuitenkin mahdollista järjestää monella tavalla: rahoitus voidaan rajoittaa yhteen kauteen tai kausia voidaan jatkaa tai autetaan tutkijaa siirtymään

yhdestä virka- tai rahoitusmuodosta toiseen. Onko Akatemialla tutkijanuran edistämiseen tähtäävää politiikkaa? Tuleeko sellainen esiin toimikuntien päätöksissä?

Perusteellisempien selvitysten puuttuessa yritin etsiä vastauksia edellä esitettyihin kysymyksiin – tai viitteitä niihin – käymällä läpi kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan ratkaisut tutkijatohtorien ja akatemiatutkijoiden osalta kevään 2005 päätöksissä. Käytössäni olleesta materiaalista käyvät ilmi hakijoiden tieteelliset ansiot, mutta asiantuntijalausuntoja ei katsota julkisiksi asiakirjoiksi toisin kuin korkeakoulujen virantäytöissä.

Toimikunnan päätösprosessi

Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan vastuulle kuuluu 14 Akatemian luokittelun mukaista tieteenalaa, käytännössä yliopistojen ja korkeakoulujen humanististen, yhteiskuntatieteellisten, oikeustieteellisten ja liikeloustieteellisten tiedekuntien edustamat alat. Satunnaisesti käsitteilyyn voi tulla hakemuksia, jotka eivät sovi suoraan Akatemian toimikuntien käyttämään tieteenalaryhmittelyyn.

Miten näin laajalta alueelta löydetään parhaat tutkijat ja tutkijaryhmät tai lupaavimmat nuoret tutkijat? Rahoituspäätökset eivät synny niin, että parhaat tutkimussuunnitelmat ja parhaat tutkijat etsitään vertaamalla kaikkia hakemuksia keskenään, vaan tietynlaisen ryhmit-

telyprosessin jälkeen, jolloin tieteellisen pätevyyden lisäksi monilla muillakin tekijöillä on osuutta lopputulokseen – ja aineistostani päätellen useissa tapauksissa enemmän kuin pätevyydellä.

Hakemukset ryhmitellään pääsääntöisesti Akatemian luokittelemien tieteenalojen mukaisesti. Kutakin alaa edustavat ulkopuoliset asiantuntijat (tavallisesti kaksi) antavat lausunnon oman alansa hakijoista, samoin alan edustajista koostuva ulkopuolinen asiantuntijajaneeli antaa lausunnon alan hakijoista. Näissä lausunnoissa ei aseteta hakijoita keskinäiseen järjestykseen, vaan järjestys muotoutuu toimikunnan valmisteluryhmissä ja työvaliokunnassa, jonka listan mukaisesti lopulliset päätökset tehdään toimikunnan kokouksessa.

Monivaiheisen valmisteluun perustuvat päätökset merkitsevät kompromissia tieteellisen pätevyyden arvioinnin ja erilaisista tekijöistä koostuvan ”reviirijatteluun” välillä. Menettely turvaa sen, että monen eri tieteenalan edus-

tajat pääsevät osallisiksi rahoituksesta, samoin kuin tutkijat maan eri korkeakouluissa, mutta hintana on osittainen luopuminen siitä Akatemian julkituomasta tavoitteesta, että tuetaan parhaita tutkijoita ja tutkimusryhmiä.

Esitän seuraavassa joitakin huomioita kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan tekemästä tutkijatohtorien määrärahojen ja akatemiattutkijoiden virkojen jaosta keväällä 2005.

Tutkijatohtorit

Toimikunta antoi tutkijatohtorien määrärahan 61:lle hakijalle. Ne jakautuvat korkeakoulujen kesken taulukon 1 mukaisesti.

Kaksi asiaa tulee hyvin selvästi esille: naisten osuus on lähes kaksinkertainen miehiin verrattuna, ja Helsingin yliopisto on saanut virkoja lähes yhtä paljon kuin muut korkeakoulut yhteensä. Tämä herättää kysymyksen, onko nais-

	HY	TaY	TY	JY	OY	JoY	SHH	TuKK	Muu	Σ
Naiset	16	6	3	5	2	1	3	-	3	39
Miehet	12	2	3	2	1	1	-	1	-	22
Σ	28	8	7	7	3	2	3	1	3	61

Taulukko 1. Tutkijatohtorien virkojen jakautuminen miesten ja naisten sekä yliopistojen välillä.

	-99	-00	-01	-02-	03	-04	Σ
Naiset	0	2	6	8	9	14	39
Miehet	1	2	2	4	6	7	22
Σ	1	4	8	12	15	21	61

Taulukko 2. Tohtorintutkinnon suorittamisvuosi (tutkijatohtorit).

	Helsingin yliopisto		Muut korkeakoulut	
	naiset (ka)	miehet (ka)	naiset (ka)	miehet (ka)
Vieraskieliset kirjoitukset	5.9	5.4	4.2	5.9
Kansainväliset kongressit	4.1	3.2	5.0	5.2
	Kaikki korkeakoulut			
	Naiset (keskiarvo)	Miehet (keskiarvo)		
Vieraskieliset kirjoitukset	4.9	5.6		
Kansainväliset kongressit	4.7	4.1		

Taulukko 3. Tutkijatohtorien kansainvälinen toimeliaisuus.

Fil	Kiel	Tait	Teol	Hist	Kult	Tal	Oik	Sos	Psyk	Kasv	Valt	Viest	Muu
5	6	4	4	5	5	4	2	14	4	1	3	2	2

Taulukko 4. Määrärahojen jakautuminen tieteenalojen kesken.

ten hakemusten taso ollut selvästi parempi kuin miesten ja Helsingin yliopiston hakijoiden parempi kuin muiden korkeakoulujen.

Kysymykseen on vaikea saada selvää vastausta. Taulukosta 2 selviää tohtorintutkinnon suorittamisesta kulunut aika: useimpien kohdalla tohtorintutkinnon suorittamisesta on kulunut 1-3 vuotta, ja voi odottaa, ettei heidän kansainvälinen toimintansa ole vielä kovin näkyvää. (Rahoitus on tarkoitettu vastaväitelleille tutkijoille; on kyseenalaista, voiko viisi tai kuusi vuotta siten väitellyttä pitää sellaisena. Monissa ulkomaalaisissa hauissa post-doc -fellowship edellyttää 35:n vuoden yläikärajaa tai korkeintaan kolmen vuoden kulumista väitöksestä.)

Yhtä ja toista on kuitenkin ehtinyt kertyä. Laskin kunkin tutkijatohtorin vieraskieliset kirjoitukset ja kongressiesiintymiset ryhtymättä erittelemään julkaisufoorumien tai kongressin vaativuutta. Kysymys on varsin väljästä kategoriasta: se sisältää vieraskieliset artikkelit kansainvälisissä ja kotimaisissa tieteellisissä aikakauslehdissä, kokoomateoksissa ja konferenssijulkaisuissa refereekäytännöstä riippumatta, julkaisut yliopisto- ja laitossarjoissa, samoin julkaisemattomat kirjoitukset. Noudataan tässä Akatemian omaa luokittelua. Laskin mukaan yhteisjulkaisut mutta en kongressiabstrakteja. Väitöskirjat eivät sisälly lukuihin, ja muita monografian laajuisia julkaisuja on vain pari eikä niitä ole laskettu mukaan.

Tällä tavoin arvioituna tutkijatohtorien kansainvälinen toimeliaisuus esitetään taulukossa 3.

Näiden lukujen mukaan Helsingin yliopisto ohittaa muut korkeakoulut vain naisten julkaisutoiminnan osalta, muutoin sen kansainvälinen aktiivisuus näyttää vähäisemmältä.

Lukujen valossa miehet menevät julkaisutoiminnassa naisten edelle, kun taas kongressien suhteen tilanne on päinvastainen.

Keskimääräiset luvut peittävät alleen tavatoman suuren hajonnan. Monilla (6:lla naisella ja 5:llä miehellä) on yli 10 kansainvälistä julkaisua, parhailla yli 20, ja vastaavasti on useita (10 naista, 3 miestä) vailla ainuttakaan. Yli 15:een kongressiesitelmään yltyä 5 naista ja 2 miestä, kun peräti 40:llä tutkijatohtorilla (naisia 24,

miehiä 16) ei ole esitelmistä yhtään merkintää. Se on yllättävää, ovathan kongressiesitelmät oleellinen osa väitöskirjan jälkeistä tutkimustoimintaa, eikä väitöskirjaakaan tulisi tehdä ilman kansainvälisiä esitelmiä.

Aineiston vähäisyyden ja suuren hajonnan vuoksi ei ole perusteita laskea keskiarvoissa esiintyvien erojen tilastollisia merkitsevyyksiä. Voimme silti nähdä, ettei kansainvälisyys selitä Helsingin yliopiston suurta osuutta tutkijatohtorin määrärahoihin eikä naisten suurta osuutta miehiin nähden. Jälkimmäistä voi pitää osoituksena Akatemian pyrkimyksestä vahvistaa naisten asemaa tutkimuksen maailmassa, mutta edellisestä on vaikea päätellä mitään pelkätään hakemusten perusteella.

Kansainvälisyyden kriteeri on tuskin näytellyt kovin suurta osaa päätöksenteossa, sillä lähes neljännekseltä rahoituksen saaneista puuttuvat vieraskieliset julkaisut kokonaan. Tästä päätellen ollaan kovin kaukana siitä tavoitteesta, että "suomalaisilla tutkijoilla on hyvät valmiudet ja edellytykset kansainväliseen toimintaan tutkijoina ja tieteen edistäjinä", mikä on Akatemian strategiasuunnitelman yksi kolmesta pääkohdasta (*Suomen Akatemian kansainvälisen toiminnan visio 2007*, s. 17). Mitä muuta "valmiudet ja edellytykset" voivat olla kuin jo tutkimustyön alkuvaiheessa osoitettu julkaisuja esitelmöintikokemus kansainvälisillä foorumeilla?

On vaikea sanoa, kuvastaako tilanne humanistisella ja yhteiskunnallisella alalla väitelleiden nuorten tutkijoiden tasoa yleensä vai sitä, että toimikunta on suosinut enemmän muita asioita kuin kansainvälisyyttä.

Määrärahojen jakautuminen eri tutkimusalojen kesken on esitetty taulukossa 4. Lyhennykset tarkoittavat Akatemian käyttämiä tieteenaloja 5100-5230 (ks. hakulomake SA1.2004). Huomiota herättää sosiaalitieteiden suuri osuus.

Akatemiatutkijat

Akatemiatutkijoiden virkoihin nimetyt jakaantuvat korkeakouluittain ja sukupuolittain taulukon 5 mukaisesti. Helsingin yliopisto on täs-

	HY	TaY	TY	JY	ÅA	HKK	Σ
Naiset	0	1	1	1	1	0	4
Miehet	11	1	1	1	0	1	15
Σ	11	2	2	2	1	1	19

Taulukko 5. Akatemiattutkijoiden sukupuoli- ja korkeakoulujakauma.

	Helsingin yliopisto		Muut korkeakoulut	
	naiset (ka)	miehet (ka)	naiset (ka)	miehet (ka)
Vieraskieliset kirjoitukset	–	16.3	8.5	11.3
Kansainväliset kongressit	–	19.4	15.0	7.8
	Kaikki korkeakoulut			
	Naiset (ka)	Miehet (ka)		
Vieraskieliset kirjoitukset	8.5	16.1		
Kansainväliset kongressit	15.0	17.6		

Taulukko 6. Akatemiattutkijoiden kansainväliset ansiot.

säkin ylivoimaisesti edustettuna. Sen sijaan miesten osuus on nyt päinvastainen kuin tutkijatohtorien kohdalla: heitä on lähes nelinkertain määrä naisiin verrattuna.

Kun kansainvälisyyttä arvioidaan kuten edellä, saadaan akatemiattutkijoiksi valittujen kansainvälisestä toiminnasta taulukossa 6 esitettyjä keskimääräisiä lukuja.

Lukujen mukaan Helsingin yliopistosta akatemiattutkijoiksi valitut päihittävät selvästi kansainvälisessä aktiivisuudessa muiden korkeakoulujen edustajat. Eroa voi pitää selvänä. Myös monografioiden kirjoittajina Helsingin yliopiston tutkijat ovat olleet muita ahkerampia (HY 12, muut 2).

Kun kaikki korkeakoulut lasketaan yhteen, akatemiattutkijoiksi valittujen naisten ja miesten kansainvälisiä ansioita mittaavat luvut on esitetty myös taulukossa 6.

Kansainvälisen aktiivisuuden painottaminen, etenkin julkaisujen osalta, selittää ilmeisesti ainakin osittain miesten suurta suhteellista osuutta tutkijoiden valinnassa, samoin naisten enemmyyttä varasijojen kohdalla. Toisaalta voi hyvin ajatella, että kun valintaprosessin eri vaiheissa käytetään monia erilaisia kriteereitä hakijoiden karsimisessa ja hyväksymisessä, lopputulos ei johdu mistään yksittäisestä asias-

ta vaan syntyy vaikeasti selvittävällä tavalla useiden tekijöiden tuloksena.

Akatemiattutkijaksi on päässyt erittäin vähäisellä vieraskielisten kirjoitusten määrällä (heikoimmalla kaksi julkaistavaksi tarjottua kirjoitusta ja yksi kirja-arvio), ja varasija on hellinnyt tutkijalle, jolla ei ole ainuttakaan kansainvälisellä foorumilla julkaistua artikkelia (eikä kyseessä ole ns. kansallisen tieteen edustaja).

Siirtyminen uudelle kaudelle

Akateemisen tutkijan kohtalona on väistämättä epätietoisuus palkkatyön jatkuvuus. Suomen Akatemian kaikki virat ja määrärahat ovat määrärahoja, mutta tutkijoiden pestien pituudet voivat vaihdella hyvinkin paljon sen mukaan, monelleko kaudelle ne ulottuvat. Millä perusteella jatkokausi myönnetään?

Poimin tutkimastani aineistosta henkilöt, jotka saivat jatkoa aikaisemmalle tutkijatohtorin tai akatemiattutkijan kaudelle. Uuden tutkijatohtorin kauden saaneita löytyi 7 (5 naista, 2 miestä), tutkijatohtorista akatemiattutkijaksi siirtyi 6 (6 miestä, 0 naista), ja uuden kauden akatemiattutkijana sai 5 (5 miestä, 0 naista). Akatemiattutkijan varasijan saaneista on aikaisem-

min ollut tutkijatohtorina 4 (1 mies, 3 naista) ja akatemiattutkijana 1 (1 mies, 0 naista). Nähdään, että uuden kauden saaneita on varsin vähän.

Helsingin Sanomissa käydyssä keskustelussa Akatemian ylijohtaja Anneli Pauli sanoi, että ”tutkijatohtorin eli vastaväitelleen tutkijan rahoitusta voidaan osoittaa nykyisin samalle henkilölle yhdeksi kolmivuotiskaudeksi tutkijanuran alkuvaihetta tukemaan” (*HS* Mielipide 9.7.2005).

Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta ilmeisesti poikkesi säännöstä osoittamalla rahoitusta seitsemälle henkilölle uudeksi kaudeksi. Hakemuksissa esille tulevien seikkojen perusteella on vaikea päätellä, millä perusteella juuri he valikoituivat. Naisten kohdalla vieraskielisten julkaisujen kokonaismäärä on selvästi alle tutkijatohtorien keskiarvon, ja edellisen kauden saavutukset näyttävät vaatimattomilta: yhdellä kolme vieraskielistä julkaisua, muilla 2-3 suomenkielistä kirjoitusta. Jatkon saaneet miehet ovat julkaisseet selvästi keskimääräistä enemmän kansainvälisillä foorumeilla, mutta hekään eivät ylety valittujen parhaimmiston.

Tutkijatohtorista akatemiattutkijaksi edeneistä (kaikki miehiä) voi todeta, että yhtä poikkeusta lukuun ottamatta heidän vieraskielisten kirjoitustensa lukumäärä on selvästi alle keskitason, samoin osallistuminen kansainvälisiin kongresseihin, ja tilanne on sama akatemiattutkijan jatkokauden saaneiden kohdalla. Niistä asiakirjoista, joihin minulla oli pääsy, ei käy selvillä, millä perusteella toimikunta on halunnut edesauttaa jatkokaudella juuri näiden henkilöiden uraa – perusteena eivät ole olleet tieteelliset ansiot.

Kilpailu tutkijanviroista

Jokaisella Akatemian rahoittamalla kaudella on erittäin suuri merkitys tutkijan urakehitykselle, ja siitä käydään rajua kilpailua. Ylijohtaja Paulin mukaan keskimäärin vain 12 prosenttia hakijoista voi saada viran (ilmeisesti akatemian tutkijan viran, tutkijatohtorin määrärahojen kohdalla luku lienee jonkin verran suurempi). Oleellinen kysymys koskee kilpailussa pärjäämisen kriteerejä.

Käsittelenäni aineisto ei anna kysymykseen hyvää vastausta. Toimikunnan päätöksiin vaikuttavat hakijan tieteelliset ansiot yhdessä erilaisten muiden tiedepoliittisten tekijöiden kanssa tavalla, josta on ilman erillistä tutkimusta mahdotonta saada selvää kuvaa. Oleellista olisi

tietysti perehtyä hylättyihin hakemuksiin, mutta se on käytännössä vaikeaa koska niitä ei arkistoida.

Joitakin rahoitusta vaille jääneitä tapauksia tunnen. Otan niistä esille yhden sen osoittamiseksi, että toimikunnassa muille tekijöille kuin tieteellisille ansioille annetaan suuri paino. Tutkija A on julkaissut yli 100 käyttämäni kriteerien mukaista vieraskielistä kirjoitusta, saanut arvostetun kansainvälisen kustantajan kahdelle kirjalleen ja pitänyt puolen sataa esitelmää kansainvälisissä kongresseissa (useat kutsuttuja). Suurin osa tuloksista on syntynyt A:n väitöskirjan jälkeisenä kautena (reilut 3 vuotta, joista 2 vuotta tutkijatohtorina). Toimikunta ei myöntänyt A:lle jatkoa tutkijatohtorina eikä akatemiattutkijan virkaa.

Vertailun vuoksi kaksi muuta hakijaa: uudella kaudella palkittiin tutkija B, joka on saanut aikaan vajaat 20 vieraskielistä kirjoitusta, niistä 4 tutkijatohtorikaudelta, ja osallistunut puoleen tusinaan kansainvälisiä kongresseja; akatemiattutkijaksi hyväksyttiin tutkijatohtori C, ansioidaan kymmenkunta vieraskielistä kirjoitusta eikä yhtään kongressiesitelmää. Kaikki edustavat samaa sukupuolta. En tiedä, kuinka paljon A:n kaltaisia erityisen ansioituneita hakijoita on hylätty. On kuitenkin täysin selvää, etteivät nämä päätökset ole perustuneet ensisijaisesti hakemusten tieteellisen tason arviointiin; kukaan vastuullinen arvioija ei aseta B:tä tai C:tä A:n edelle, jos joutuu vertailemaan heitä.

Tämä tuo esille valintaprosessin perusongelman, sen ettei hakijoiden ansioita vertailla toisiinsa kunnolla prosessin missään vaiheessa. Kullakin tieteenalalla on omat asiantuntijansa, eikä kaikkia samankaan tieteenalan hakijoita ole aina arvioimassa samat asiantuntijat. Asiantuntijoiden arviointiperusteet vaihtelevat suuresti, ja näin hakijat A, B ja C ovat voineet saada lähes yhtä hyvät arviot hakemuksistaan. Toimikunnan jäsenet kantavat luonnollisesti itsensä vastuun ratkaisuisista.

Ylijohtaja Paulin mukaan rahoituspäätöksiä tehtäessä kiinnitetään huomiota sellaisiin tutkimuspoliittisiin tavoitteisiin kuin ”nuorten ja naisten tutkijanuran edistämiseen, luovien tutkimusympäristöjen kehittämiseen ja tutkimuksen kansainvälistämiseen” (*HS* 9.7.). Näillä kriteereillä A menee B:n ja C:n edelle, joten selitykseksi ei jää muuta kuin epäselvät reviiirikriteerit, joilla näyttää olevan varsin merkittävä osuus päätöksenteossa. Ne ovat läpinäkymättömiä, mikä erityisesti saa peräämään ratkaisujen oikeudenmukaisuutta.

Akatemia ja tutkijan urakehitys

Tarkastelemani materiaalin perusteella näyttää siltä, ettei ainakaan kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnalla ole tutkijoiden urakehitystä koskevaa johdonmukaista politiikkaa. Uusia kausia myönnetään ylipäätään vähän, ja ilmeisesti siirrytään yhä enemmän tai kokonaan yhden kauden rahoitukseen. Nuoren tutkijan uran jatkuvuus saa entistä vähemmän painoa Akatemian rahoituksessa.

Kausien rajoittamista voi perustella sillä, että näin saadaan entistä suurempi määrä tohtoritason tutkijoita lyhytaikaisen rahoituksen piiriin. Samalla kuitenkin lisätään tutkijan uralla etenemisen epävarmuutta. Miksi siihen pyritään? Miksi tavoitteena ei ole nuoren tutkijan uran kehittäminen oikeudenmukaisella ja kannustavalla tavalla?

Kirjoittaja on filosofian emeritusprofessori Turun yliopistossa.